

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

İNSAN TOPLUMLARINDA İBADET TARİHİ*

Muhammed HAMİDULLAH

Tercüme: Prof. Dr. Zahit AKSU

ÖZET:

Hamidullah, İslam dışı dinlerde ibadet tarihi adıyla verdiği seminerini iki aşamada aktarmaktadır. Birinci aşamada Mecusilik, Hinduizm, Brahmanizm, Şintoizm, Budizm gibi semavi olmayan dinlerde ibadet mefhumunu inceledikten sonra Yahudilik ve Hristiyanlık gibi İslam öncesi gönderilmiş iki semavi dinde ibadet kavramını ele almaktadır. İkinci aşamada ise İslam'da ibadet kavramını ve tarihini tahlil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm, Brahmanizm, Şintoizm, Budizm, Mecusilik,

ABSTRACT:

History of Worsihp in Human Society

Hamiudullah is transferred his seminar which names is History of Worsihp in Human Society two stage. Firts one he examine worship in religions outside of hymn like Hinduism, Brahmanism, Shintoism and religions of hymn like Judaism and Christianity. Second stage he analysis worship and worship history in Islam.

Keywords: Islam, Judaism, Christianity, Hinduism, Brahmanism, Shintoism, Budism

1. İSLAM DIŞI DİNLERDE İBADET TARİHİ

Bu araştırmamız, belli bir dinin, yani İslâm'ın ibadet tarihi çerçevesinde olmayacak, imkânların elverdiği ölçüde, bütün dinlere şamil bir tetkik olacaktır. İmkanların elverdiği ölçüde diyorum; çünkü elimizde, mesela Hz. Adem'in veya Hz. Nuh'un hatta Hz. İbrahim'in ümmetlerinin ne şekilde ibadet ettiklerini iyice tanıtabileceğimiz kadar yeterli ve mevsuk vesikalar yoktur. Gerçi, günümüzde halen yaşayan dinlerde ibadetlerin ne şekilde yapıldığını görüyor ve biliyoruz. Bu

* Bu başlıkta sunduğumuz metin, Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın 09.05.1975 tarihinde Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde vermiş olduğu "İslâm Dışı Dinlerde İbadet Tarihi" ve 17.05.1972 tarihinde aynı yerde vermiş olduğu ve bir önceki konferansın devamı olan "İslâm'da İbadet Tarihi" adlı iki konferansın çevirisidir. Konferans Prof. Dr. Zahit Aksu tarafından tercüme edilmiş ve Dr. İbrahim Kaplan tarafından bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

dinlerin bazıları çok eski, bazıları ise çok yeni, ama hepsi İslâm'dan önce ortaya çıkmış dinlerdir. Ancak, bildiğiniz gibi, İslâm kendisinden başka hiçbir dini kabul etmez. Kur'an-ı Kerim: *"Allah katında yegâne din İslâm'dır."*¹ diyor. Binaenaleyh İslâm'dan başka bir dini ve ibadet şeklini kabul edemeyeceğimiz aşikârdır. Ne var ki, ben bugünkü incelememizde konuyu İslâmî açıdan değil tarihî açıdan araştıracağım. Bu itibarla, eğer, "İslâm'ın dışında kalan ibadetlerde de kendilerine özgü bir mantık vardır" dersem bundan dolayı beni bağışlamanızı şimdiden dilerim. Bu mantık çocuksu bir mantık olabilir, ama yine de bir mantıktır. Putlara karşı yapılan ibadetlerde bile bir çeşit mantığın bulunduğunu söylersem bunun nedenini de sizlere anlatacağım.

Günümüzde mevcut dinler arasında en eskisinin Mecûsîlik olduğunu söyleyebiliriz. Bunu müsteşrikler de, sosyologlar da söylemektedirler. Mecûsîliğin kurucusu Zerdüş'tün hangi tarihte doğduğunu bilemiyoruz. Fakat Hz. İsa'dan önce yaşadığı muhakkaktır. Bildiğiniz gibi Mecûsîler ateşe ibadet ederler. Şüphe yok ki, İslâm böyle bir ibadeti, ateşe tapınmayı, kesinlikle reddeder. Çünkü İslâm'a göre ateşe tapmak küfürdür. Fakat "insan neden önce ateşe tapmıştır?" gibi bir problem üzerinde düşünecek olursak, bu tapınmada bir çeşit mantık görürüz ve bunu şöyle açıklayabiliriz: Zerdüş'tün doğduğu asır, insanoğlunun tarihte ilk defa olarak ateşe hükmettiği asırdır. Onu yakıp söndürebildiği bir devirdir. Bugün bu iş bize son derece basit görünebilir. Ancak insanlık tarihinde bu işin ilk defa yapıldığı bir asır söz konusu olursa meselenin önemi ortaya çıkar. İnsanlık tarihinin başlangıcını ele alalım. İnsan da diğer canlılar, hayvanlar gibi etrafında bulduğu meyveleri, ağaç yapraklarını v.s. yiyordu. Daha sonra hayvan etini yemeyi de öğrenmiş olabilir. Her neyse, bir gün şiddetli bir düşme veya sürtünme sonunda meydana gelen bir ateşin ormanı tutuşturmuş olabileceğini düşünelim. O günün insanı, biraz sönmeye yüz tutan yangına korkarak yaklaşmış ve yangın yerinde bulunan bazı hayvanların öldüğünü ve piştiğini görmüştür. Bu insan kendi şartları içinde bir hayvanı çok güç avlayabilirdi. Hâlbuki şimdi önünde yenilmeye hazır bekleyen bir hayvan durmaktadır. Ayrıca insan, yediği bu pişmiş etin avladığı hayvanın çiğ etinden daha lezzetli olduğunu da fark etmiştir. İşte bu vakıyı ilk müşahade eden insanla beraber ateş de insanoğlunun mutfağına girmeye başlamıştır. Bir de

¹ Al-i İmran, 3/19.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

şöyle düşünelim: Yanmakta olan orman yer yer sönmeye yüz tutmuştur. Fakat bir kısmı da hala yanmaktadır. O günün insanı henüz yanmakta olan ateşe elinde bulunan bir odun parçasını gayri ihtiyarî olarak atmışsa bu odunun da yandığını görmüştür. O andan itibaren de ateşe hükmetmenin yolunun bu olduğu neticesini çıkarmış olsa gerektir.

Mecûsîlerde ateşe ibadet inancı işte bu noktadan doğmuştur. Bildiğiniz gibi Mecûsîler ateşe ibadet ederler. Ancak, kendisine ibadet edilen bu ateşin devamlı yanar olması da şarttır. Bunun içindir ki, Mecûsîlerin mabetlerindeki ateşler yüzlerce seneden beri devamlı yanmaktadır. Bunun için de görevliler belli aralıklarla ateşin yakıtını tazelerler. Böylece ateşin devamlı yanması temin edilmiş olur. Aslında bu hareket oldukça ilkel bir anlayışın ifadesidir; ateşin devamlı yanık tutulması şartı, bunun için görevliler tayin edilmesi v.s. gibi. Ne var ki, bu hareketler ilkel insanın ateşe hükmettiği çağda önemli idi. Bu şekilde devam etmesinde müteakip asırlarda da beis görülmemiş olsa gerektir. Her neyse, ilkel insan yıldırım ve orman yanmasından ateşi bulup yiyeceklerini pişirmeyi öğrenmiş olmalıdır. Hâlbuki gelişmiş insan, akla dayanan filozof ateş üzerinde düşünmüş ve “ateş, kâinatta mevcut unsurların en kuvvetlisidir.” demiştir. Çünkü bu insan, ateşe hiçbir şeyin mukavemet edemediğini, kendisine yaklaşan insan, hayvan, bitki, taş her ne olursa olsun dayanamayıp yandığını görmüş ve neticede onun en kuvvetli unsur olduğuna inanmıştır. Diğer taraftan aynı filozof insan, insanları kandırmanın, memnun etmenin iki yolu bulunduğunu da müşahade ile anlamıştır. Birinci yol direk yoldur. Bir kimse yüzüne karşı methedilir, “sen şöyle iyisin, şu şu meziyetlerin var” şeklinde övülürse bundan çok memnun kalır, sevinir. İkinci yol dolaylı yoldur. Mesela bir ressama, “siz çok değerli bir ressamsınız” der veya tabloya bakar sonra da, “bu ne güzel bir tablo” dersiniz. Her iki yolla da sevindirirsiniz bu ressamı. Bu noktadan hareket eden rasyonalist filozof aynı yollarla Allah’ı da sevindirmenin mümkün olabileceğini düşünmüş olabilir. Mesela, görmesek de Allah’a şükretmek, onu övmek istediğimiz zaman iki yolumuz vardır. Ya doğrudan doğruya Allah’ı anar, onu zikreder, yüceltiriz veyahut da Allah’ın yarattığı varlıkları över, yüceltiriz. Mesela, “bu ne güzel bir yaratık” diyerek yaratana memnun etmiş oluruz. Böylece akılcı bir görüşe dayanarak Allah’ı da insanı sevindirdiği yollarla sevindireceğini zannetmiş olabilir bu filozof. Bunun için de onun yarattığı en

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

kıymetli şeyi seçerek onu övecektir. Bu en değerli şey de ateştir. Mecûsîlerde ateşe ibadet etme inancı böyle bir mantıktan doğmuş olabilir.

Mecûsî mabetlerinde yapılan ibadetle ilgili bazı enteresan noktalara değinmek istiyorum. Çünkü hiçbirinizin Mecûsî mabetlerinde yapılan ibadetlerini gördüğünü sanmıyorum. Ben de Mecûsî mabedine girmiş değilim. Ama ibadet şekilleri ile ilgili bazı şeyler okudum. Dediklerine göre, Mecûsîler âdi ateşe değil saflaştırılmış ateşe ibadet etmektedirler. Nasıl elde ediyorlar bu saf ateşi? Bunun için özel bir metot uyguluyorlar. Şöyle ki: Amerikalı bir müellifin ifadesine göre, saflaştırılacak ateş bir tek ateşten değil, on bir yerden alınan ateşten elde ediliyor. Mesela, bir ateş mutfaktan, bir diğeri fabrikadan, öbürü fırından... Bu şekilde on bir yerden getirilen ateşler bir bir saflaştırılıyor. Bu saflaştırma ameliyesi şu şekilde yapılıyor: Mesela, mutfaktan gelen ateşi saflaştırmak için önce onu bir yere koyuyorlar. Sonra ortasında bir delik bulunan bir tepsinin üzerine sandal ağacından kesilmiş bir kesit koyuyorlar ve tepsinin delikli kısmını bu ateşe yaklaşıyorlar. Tepsinin üzerindeki kesit yanmaya başlayınca ikinci bir kesiti, üçüncüyü ve her tutuşan kesite ilaveler yaparak yedi kat kesitin yanmasını sağlıyorlar. Sandal ağacının yanması ile etrafa çok hoş bir koku dağılıyor. Böylece mutfak ateşi saflaştırılmış kabul ediliyor. Diğer ateş çeşitleri de aynı ameliyeye tabi tutuluyor. Neticede saflaştırılan bu ateşler başka hiç bir şeyle, hatta insan nefesiyle bile, temas ettirilmeden mabede taşınıyor. Çünkü bu ateşin dışındaki her şey pistir, necistir; ateşi manen tencis eder. Ateşi taşıyanlar ağız ve burunlarını bir bezle kapayarak nefeslerinin ateşe temas etmemesine dikkat ediyorlar. Hatta mabetteki ateşin sönmemesi için devamlı yakacak koyan din görevlisi bile ateşe yaklaşıırken ağız ve burnunu kapatıyor. İşte böylece saflaştırılan bu on bir çeşit ateş mabede aynı özenle taşınıyor.

Mecûsîlikte ibadet etmek için seçilmiş belli vakitler yoktur. İbadet etmek isteyen her Mecûsî günün hangi saatinde olursa olsun mabede gidip ateşe ibadet edebilir. İbadet için mabede giden her Mecûsî hediye olarak sandal ağacından bir parçayı da yanına alıp götürür ve mabedin görevlisine verir. Ateşe bekçilik eden bu görevli de yanan ateşin küllerinden bir miktar alarak gelen adamın başına serper. İbadet böylece ifa edilmiş sayılır. Mabetteki ateşin yakıtı her zaman sandal ağacı odunudur. Başka hiçbir yakıt kullanılmaz. Buraya kadar

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

Mecûsîlerde ibadet şekli ve ibadetin başlangıcı hakkında bazı bilgiler edinmiş olduk.

Şimdi en eski dinlerden biri olan Hintli Brahmanların dinini ele alalım. Bu dinde pek çok tanrı vardır. Hâlbuki Mecûsîlerin bir tek ilahları vardı. Brahmanların dediklerine göre Brahmanizm’de dört yüz milyon ilah vardır ve bu büyük ilahlar ailesinin başı olan ilah da “inek”tir. Belki güleceksiniz ama bunda da bir çeşit mantık vardır. İranlı Mecûsî ateşi nasıl Allah’ın en güçlü yarattığı olarak seçmişse, Hintli Brahman da ineği Allah’ın yaratıkları arasında en faydalı yaratık bularak öyle seçmiştir. Günümüzde ineğin o kadar büyük değeri yoktur, ama bir zaman düşünün ki insanoğlu ilk defa olarak bir hayvanı ehlileştirip ondan yararlanmaya başlamıştır. O günün insanı ineğe hükmetmeye başladığı, ehlileştirdiği andan itibaren onunla kendisi arasında büyük bir yakınlık hissetmiş ve onda en büyük meziyetleri bulmuştur. Mesela, onun ziraat işlerinde kendisine ne büyük yardımlar sağladığını, yük taşımadaki gücünü görmüş, sütünü içmiş, hatta etini bile yemiştir. Bütün bu nedenlerledir ki, onu Allah’ın insanlara bahşettiği en faydalı varlık olarak görmüştür. İşte böylece Hintli Brahman, Allah’a yapmak istediği ibadetlerini onun yarattığı en kıymetli varlığa ibadet ederek, yani vasıtalı olarak yapmaya başlamıştır.

İneğe ibadet etme şekilleri hakikaten çok acayıptır. Ruhun tezkiyesi, saflaştırılması için ineğin idrarını içmenin şart olduğuna inanırlar. Ayrıca inek heykelleri yaparak bunları mabetlerine koyarlar. Öyle sanıyorum ki, mabetlerinde tapılan inek heykeli başlangıçta bir tane idi. Sonraları sayıları giderek arttı. Zira insanoğlu zamanla Allah’ın birçok nimetlerini keşfetti, yani, sadece ineği tanımakla kalmadı, Allah’ın daha başka sıfatlarını da buldu: Yaratıcı yalnız Allah’tır, o en çok esirgeyendir, o en kuvvetlidir v.s. gibi daha birçok sıfat. İlk önce ineğe nasıl tapılırsa aynı şekilde Allah’ın sıfatlarını dört yüz milyona çıkardılar ve her sıfatı için de özel bir put yaptılar. Mesela, insan Allah’ı görmediği halde onun her şeye kâdir olduğuna inanır. Öyleyse onun bu kudret sıfatını temsil eden bir tablo yapacaktır ressam. Nasıl yapar? İnsanın iki el ile güç ve kudretini ortaya koyduğunu görür. Mademki Allah en güçlüdür öyleyse bunu en azından dört elli bir insan şeklinde yapmalıdır. Hâsılı, en azından dört elli, bazen altı, sekiz ve daha fazla elli putlar yapılmıştır. Bunların hepsi Allah’ın kudretini simgelemek içindir.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

Aynı şekilde, Allah'ın ilmi insanın ilmine oranla çok daha fazladır. İnsanoğlu küçük kafasıyla birçok şeyleri bildiğine göre Allah'ın başının çok daha büyük olması gerekir. Bunun için de, Hindistan'da var olan en büyük başlı yarattığı arar ve fili bulur. Bu nedenle de elleri, ayakları, vücudu insan, fakat kafası fil olan bir put yapar. Bu put Allah'ın ilmi demektir. Bu, Allah'ın ilmini simgeler.

İşte böylece yapılan binlerce puttan her biri Allah'ın sıfatlarından bir sıfatını temsil etmek üzere yapılmıştır. Bunun neticesi olarak bugün Hindistan'da yüzlerce din ortaya çıkmıştır. Kimi fil başlı puta, kimi dört eli insan putuna, diğeri başka bir puta ibadet eder. Her yerin, her köyün ayrı bir dini ve ayrı bir putu vardır. Az önce de dediğim gibi, kendi din kitaplarına göre ilahlarının sayısı dört yüz milyondur. Hâlbuki bugüne kadar Brahmanların sayısı dört yüz milyona ulaşmamıştır; yani ilahların sayısı onlara ibadet edenlerden çok daha fazladır.

İbadet şekilleri de ilahlara göre değişmektedir. Mesela, Hindistan'ın en büyük nehri olan Ganj Nehri de onların ibadet ettikleri mabetlerinden birisidir. Ganj Nehri ile Cemne Nehri Hindistan'ın büyük eyaletlerinden olan Allahabad'ta birleşirler. Bu iki nehrin birleşim yerinde Ganj Nehri'ne özel bir ibadet yaparlar. Herkes nehre girer yıkanır. Bu bir ibadettir. Bu ibadetle geçmiş günahlarının affedileceğine inanırlar. Bunun gibi, ağaçlara, taşlara ve daha birçok şeylere taparlar. Her birisi için yapılan ibadet şekilleri başka başkadır.

Şimdi de Japonların dini Şintoizm'e bir göz atalım. Japonlar, Brahmanların dört yüz milyon ilahı olduğunu öğrenmişler; *"Hindliler! Şu basit insanların mı dört yüz milyon ilahı var? Öyleyse bizim de dört yüz milyar ilahımız olmalıdır."* demişler. Gerçekten de Japonların ilahlarının sayısı akıl almayacak kadar çoktur. Her Japonun bin veya daha fazla ilahı olabilir.

Japonların ibadet şekilleri çok sade ve basittir. Japonlar, inşa ettikleri mabetlerde bulunan sandıklara, eski olan, tarihi değeri olan herhangi bir şey bırakırlar. Bu, eski bir taş, eski bir kılıç, eski bir kâğıt ya da yaprak, kısacası eski olan herhangi bir şey olabilir. İbadet etmek isteyen kişi mabede gider, elini, yüzünü ve ayaklarını, Müslümanların abdest almaları gibi, yıkar. Ayakkabısını çıkarıp mabedin bir yerine girer ve ilahlara kendisinin ibadet etmeye geldiğini, hazır olduğunu bildirmek anlamında orada bulunan bir çanı çalar. Sonra

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

içerdeki sandığa yaklaşıp. Hiç kimseye açılmayan bu sandığın karşısına geçer. Bir çeşit rükû eder gibi önünde diz çöker. Bu rükûdan sonra dışarı çıkar ve evine döner. Böylece ibadet ifa edilmiş olur.

Senede bir defa yapılan bayram münasebetiyle bu sandık alınır ve şehrin çeşitli yerlerinde yapılan toplantılara götürülür. Belli bir anda da ilahtan af dlenir. Bu nasıl yapılır? Onların inançlarına göre her Japon kralı dünyanın ilahıdır. Çünkü Japon kralları güneşin çocuklarıdır. Af dlenilen o belirli zamanda kral da hazır bulunur ve halkın af dileğine karşılık; *“tövenizi kabul ettim ve sizi affettim”* der. Her Japon, senenin hangi gün, hangi saat ve dakikasının af dileme anı olduğunu daha önceden bildiği için o anda ilahtan, krallardan günahlarının affını diler. Kral da aynı anda günahları affeder. Japonların dini, Şinto dini, bir yönüyle bizi hayrete düşüren bir dindir. Genellikle bütün dinler kendisinin dışındaki dinleri hoş karşılamaz ve reddeder. Her biri kendisinin hak din, diğerlerinin hatalı veya batıl din olduğunu söyler. Hâlbuki Şinto dininde böyle bir iddia yoktur. Şinto dininde bazı dinî görevleri Şinto din adamı yapar. Bazılarını ise, Şinto din adamı değil de bir Budist’in yapması gerekir. Bu nedenle her şinto aynı zamanda budisttir de; yani, kendi dininin yanında Budizm’e de inanır. Mesela mabette ibadet etme Şinto din adamının görevlerindendir. Fakat Şinto dininden birisi ölürse cenaze ile ilgili dinî merasimi ifa işi Şinto din adamının görevi değildir. Bunu bir Budist din adamı yapmalıdır. Bundan dolayıdır ki, Japonya’da dinlere göre bir sayım yapılsa gerçek nüfusun iki üç katı ortaya çıkar. Çünkü bir Şinto dini sâlikine, *“dinin nedir?”* diye sorulduğunda, en azından *“Şintoizm ve Budizm”* diyecektir. Böylece, mesela seksen milyon Japon, iki dine aynı zamanda inandığını söyleyince nüfus da yüz altmış milyonmuş gibi görünecektir. Bu, diğer dinlerde görülmeyen, Şinto dininin gerçekten garip bir özelliğidir.

Vaktimizin sınırlılığı nedeniyle biraz Budizm’den, biraz da Yahudilik ve Hıristiyanlıktan bahsetmek istiyorum.

Bildiğiniz gibi, Budizm de Brahmanizm gibi Hindistan’da doğmuş bir dindir. Budizm’in kurucusu Buda insanların sayısız putlara taptıklarını görmüş ve bunun doğru bir din olamayacağını söylemiştir. Bu nedenle, Buda’nın bu yeni dini Budizm’de put yoktur. Aynı nedenledir ki, bu dinde bir çeşit namaz, oruç gibi ibadetler mevcut olduğu halde, inanç esasları arasında *“ilah”*

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

geçmemektedir. Bundan güdülen gaye insanları puta tapmaktan korumak olsa gerektir. Çünkü şayet bir ilah kabul edilecek olursa insanlar hemen bu ilah adına bir put yaparlar ve ona ibadet ederler. Hâlbuki ilah mefhumu bulunmazsa ilah adına put yapmak da ortadan kalkar. Hindistan'da Buda dini yayılmaya başlayınca haliyle ilah heykelleri yapanların geçim kapıları kapanmış, bu yüzden de toplumun bir kesiminde ekonomik sıkıntı başlamıştır. Çünkü Budizm yayıldıkça heykele ihtiyaç da ortadan kalkmıştır. Vaktâki, Buda ölmüş, o zaman ilah heykeltıraşları kurnazca bir çözüm yolu bulmuşlar, Buda'nın kendi resim ve heykellerini yapmaya başlamışlardır. Bu yeni durumu anlamak için şöyle düşünelim. Eğer Hz. Peygamber'in bugün elimizde resimleri, heykelleri bulunmuş olsa, içimizden kaç kişi onları kırmaya cesaret edebilir? Korkar değil mi? Budistlerde de durum böyle olmuş, Budistler Buda'nın heykellerini kıramadıkları gibi giderek onun heykeline tapmaya da başlamışlardır. Gerçi Budistlerin mabetlerinde çok çeşitli putlar yoktur ama Buda'nın heykeli vardır, ona ibadet ederler. Ayrıca, Müslümanların Kâbe'nin etrafında yaptıkları tavaf gibi, onların ibadetlerinde de bir çeşit tavaf vardır. İnşa ettikleri mabedin etrafında bir, en fazla iki defa dönerek tavaf ibadetlerini yapmış olurlar. Budizm hakkında çok şey bilmiyorum ama bu dinde de bir çeşit oruç tutma ibadetinin bulunduğunu biliyorum. Başlangıçta bütün Budistlerin tutmakla mükellef oldukları orucu bugün sadece din adamları tutmaktadır. Onlar da zamanla dinlerini tahrif etmişlerdir.

Budizm'de diğer önemli bir husus da şudur: deniliyor ki, Buda ilk ilâhî nuru, tabiri caizse vahyi, yabanî incir ağacının altında bulunduğu bir sırada almıştır. Nasıl ki biz, Hz. Peygamber'in Hira Dağı'nda bulunduğu bir sırada ilk vahye mazhar olduğuna inanıyorsak, Budistler de ilâhî ilhamın, vahyin, doğru dinin, Buda yabanî bir incir ağacının dibinde bulunduğu sırada indiğine inanıyorlar. Budistler, Buda'nın ölümünden sonra, zamanla, bu ağaca da tapmaya başladılar. Buda'dan ne kadar zaman sonra olduğunu şu an bilmiyorum ama Buda dinini kabul eden bir Hint kralı Budizm'i tebliğ etmesi için Seylan'a bir misyoner gönderdi. Bu elçiye yukarıda sözü geçen yabanî incir ağacından bir de dal kesip verdi. Seylan'da o gün dikilen bu incir ağacı günümüze kadar gelmiştir. Bugün hala milyonlarca turistin ziyaret ettiği bu ağacı ben de gördüm.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

Şimdi de başka bir din, Yahudilik üzerinde duralım. Bu dinin İslâm'a en yakın din olduğunu söyleyebiliriz. Her şeyden önce Yahudiler de bir olan Allah'a, semavî kitaplara, ilhama, vahye inanırlar. Elimizdeki Tevrat'ta Hz. Musa bu dini getirdiği zaman ne şekilde ibadet edildiğine dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, Hz. Musa ibadet etmek için bir çadırın içine giriyor ve yüzünü kapatıyordu. Bunu yaparken, insanın açık gözle Allah'a mülaki olamayacağına, hâlbuki gözünü kapatırsa Allah'ın tecelli edeceğine inanıyordu. Başına bu örtüyü örttükten sonra Allah'a hamd-ü sena ve istiğfar ederdi. Diğerleri çadıra giremezler, çadırın etrafında dururlardı. İbadet esnasında Tevrat okumanın Hz. Musa zamanında mı yoksa daha sonra mı başladığını bilmiyoruz. Her neyse, bugün ibadet ederken Tevrat okuyorlar. Önceleri ezberden okurlardı, şimdiyse yazılı kitaptan bakarak okuyorlar. Öyle anlaşıyor ki, gözü kapatmadan sadece başı öterek Tevrat kıraat etmekte bir mahzur görmüyorlar artık. Bugünkü ibadet şekilleri mabetlerinde bir iki saat kadar Tevrat okumaktan ibarettir. Mabede gelenlerin hepsi hahamın etrafında toplanarak ayakta Tevrat okurlar. Mabede gelen erkekler kendilerine ait yerde, kadınlar da kendilerine ayrılan yerde dururlar. Müslümanlarda olduğu gibi, onlar da karışık halde durmazlar. Aynı şekilde, Yahudi kadınlar hayız halinde mabede giremezler, ibadet edemezler. Yahudilerde ibadet olarak niçin sadece Tevrat okunuyor da başka bir hareket yapılmıyor? Bu nokta üzerinde biraz düşündüm. Bu benim şahsi düşüncemdir, herhangi bir yerde okumuş değilim: Hz. Musa zamanında yani başlangıçta, Hz. Musa başına bir örtü örterek gözlerini kapatıyor ve bu şekilde Allah'a münacatta bulunuyor, ona dua ediyor, onun cevabını duyuyordu. Bu, kul ile Allah arasında geçen bir münacattır. Yani Hz. Musa Allah'a hitap ediyor, dileklerini bildiriyor, Allah da peygamberine cevap veriyor, isteklerini ihsan ediyordu. Bugün Yahudiler sadece Tevrat okumakla yetinmiyorlar ve onlar da biz Müslümanlar gibi kitaplarının Allah'ın kelamı olduğuna inanıyorlar. *Kelam* kelimesinin manası gerçekten çok derindir. Biz Allah'a gitmek, ona götüren yolu tutmak istiyoruz. Onu görmediğimiz halde onu seviyoruz ve ona hasretiz, ulaşmak istiyoruz ona. İnsanın Allah'ı görememesi onun yokluğuna delalet etmez. Var olan Allah'ı göremememiz, bir anlamda, bizim körlüğümüzdendir. Kör bir insan oldukça dolambaçlı ve dar bir yoldan uzakça bir yere tek başına gitmek isterse gideceği yere varmasını sağlamak için

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

ne yaparsınız? Yapılacak tek şey vardır; ilerde şu kadar sonra sağa dön, sonra şu kadar yürü ve sola dön v.s. diyerek sözle, yani kelamla ona yolu tarif etmek. Allah'a giden yolu Allah'tan başka kimse bilemez. Öyleyse bu yolu bize kendi kelamı ile ancak Allah tarif edecektir. Bunun içindir ki, *Kelamullah* (Allah'ın sözü)'ün manası Allah'a götüren yol demektir. Yahudiler ibadet olarak sadece Tevrat okurlar. Bununla, kanaatimce, Allah'a götüren yolu öğrenmek istediklerini ifade etmektedirler.

Hız. İsa Yahudilerin arasında doğdu. Elimizdeki İncil'in bir yerinde Hız. İsa'nın; *"Ben Tevrat'ı neshetmek (yürürlükten kaldırmak) için gelmedim. Bilakis onu devam ettirmek ve tamamlamak için geldim."* dediği belirtiliyor ve aynı ifade şu şekilde devam ediyor: *"Eğer bir kimse Tevrat'ın en küçük bir hükmünü bile önemsemez, yerine getirmezse o kimse kâinatın en aşağılık yaratığıdır."* Bu itibarla, Hristiyanların din ve ibadetlerinin Yahudilerinki gibi olması gerekir. Elimizdeki İncil'de dikkatimizi çeken en önemli nokta yine Hız. İsa'ya atfedilen şu sözdür: *"Siz Tevrat'ı gerektiği şekilde uygulamıyor, aksine, içinizden bazı din adamlarının görüşlerine göre hareket ederek Allah'ın emirlerini yerine getirmiyorsunuz."* Bu sözü ile Hız. İsa Tevrat'ı aslına döndürmek istediğini belirtmektedir. Bunun için de hükümlerin kelime manalarına, zâhirî anlamlarına göre değil, hükümlerden kastedilen manalara göre hareket etmek gerekir. Mesela, Tevrat'ta cumartesi günlerinin ibadet günleri olduğuna dair bir hüküm vardır. Bu hükme göre cumartesi günleri ibadete ayrılmış günlerdir. Hüküm açıktır. İbadet günü ibadet etmek lazımdır. İbadet gününün başka şeylerle geçirilmesi caiz değildir. Müslümanların cuma günleri cuma namazı vaktinde ticaret, ziraat v.s. her şeyi bırakıp namaza gitmelerinin farz olması gibi. Ne var ki, Yahudi din adamları bu hükmü lüzumundan fazla abartarak ibadetten başka hiçbir şey yapmanın caiz olmayacağı şeklinde hükümlendirmişlerdir. Bu anlayışa göre, bir Yahudi cumartesi günü mutfakta yemek bile pişiremez. Doktor o gün hastasını tedavi edemez. Bugün bile cumartesi günleri İsrail'de otobüs bulamazsınız. Yahudi tarihinde aynı hükümle ilgili enteresan bir hikâye vardır: Cumartesi günleri hiçbir iş yapılamaz. Öyle ki, düşman dahi saldırıya harp edilmez. Filhakika Yahudi tarihinde böyle bir olay olmuş, bir cumartesi günü saldıran düşmana karşı koymadıkları için hemen hemen bütün Yahudiler ölmüşler.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

Hız. İsa “Tevrat’ı iyi anlayınız” derken hükümlerde kastedilen manaların iyi anlaşılmasını istemiştir. Cumartesi günü iş yapmanın haram kılınması hiçbir iş yapmamak anlamına gelmez. İbadeti ihmal ederek dünya işleriyle bugünü geçirmeyiniz demektir. Biz Müslümanlar cuma namazına çağrıldığımızda işi gücü bırakmayı hangi manada anlıyorsak, Hız. İsa’da cumartesi günü iş yapmama emrini o manada anlamıştır. Yoksa *zinhar hiçbir iş yapmayınız* manasında anlamamıştır. Böyle bir anlayışa Yahudi bilginleri çok kızdılar ve Hız. İsa’ya: “*Tevrat’ta cumartesi günleri iş yapmayınız denildiği halde sen anlamazlıktan geliyorsun. Sana uyanlar da o gün ziraatla ve diğer işlerle bile uğraşıyorlar*” diyerek galeyana geldiler. Bu anlayışı reddetmek için de Hız. İsa’nın küfrüne ve katline hükmettiler. O devirde Filistin Romalıların hâkimiyetindeydi. Roma idarecileri yerli halkın mahkemelerine karışmıyor, hatta onların aldıkları kararları kendileri için uyguluyorlardı. Senhedrin adı verilen Yahudi mahkemesinin Hız. İsa hakkında verdiği ölüm kararını da Romalı Filistin valisi infaz etmiştir. Hristiyanlara göre Hız. İsa çarmıha gerilerek öldürülmüş, defnedildikten sonra da göğe kaldırılmıştır.

Şimdi gelelim Hristiyanların ibadet şekillerine: Başlangıçta Hristiyanlar da Yahudiler gibi ibadet ederlerdi. Çünkü Hız. İsa böyle ibadet ediyordu, kendisi de Yahudi idi. Fakat giderek Hristiyanların Yahudilere karşı nefretleri arttı. Zira Yahudiler Hız. İsa’yı, ilahlarını öldürmüşlerdi. Bu nedenle yavaş yavaş onlar gibi olmaktan uzaklaşmaya başladılar. Mesela cumartesi yerine pazar günlerini ibadet günü yaptılar ve bunun gibi, geçen asırlar içinde dinlerinde değişiklikler yaptılar. Bildiğiniz gibi, bugün Hristiyanlar *Haça* ibadet etmektedirler. Haça ibadet etmenin de kendine göre bir çeşit mantığı vardır. Tıpkı Mecûsîlerin ateşe ibadetlerinde, Brahmanların ineğe ibadetlerinde gördüğümüz kendilerine mahsus mantıkları gibi haça ibadette de kendine özgü bir mantık vardır. Hristiyan inançlarına göre, Allah insanları o kadar çok seviyor ki, bu uğurda, günahkâr insanları kurtarmak için biricik oğlunu bile feda etmekten çekinmemiştir. Mademki, Allah’ın biricik oğlu haça gerilerek öldürülmüştür, öyleyse haç Allah’ın günahkârları bağışlaması, merhamet etmesi için bir vasıtaadır. İşte haça ibadetin manası budur. Fakat Hristiyanların hepsi sadece haça hürmet etmekle –ibadet denilsin veya denilmesin bu bir ibadettir– yetinmiyorlar. Bunun yanında daha başka şeylere de hürmet ve ibadet ediyorlar.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

Sâlib (haç)in dışında hürmet edilen şeyler arasında en önemlilerinden birisi de, *komünion* (communion) denilen, ilahla bir olma (Allah'ta fena bulma)dır. İncil'de bu konu ile ilgili bir hikâye geçmektedir. Hz. İsa çarmıha gerileceği günün arifesinde akrabaları ve dostları ile birlikte son akşam yemeğini yerken çok üzgündü. Eline aldığı bir parça ekmeği dostlarına uzatarak: *"Bu benim etimdir yiyiniz"* demiş ve eline bir tas su alarak onlara: *"alınız bu benim kanımdır, içiniz"* diye ilave etmiştir. İşte bugün ibadet esnasında sembolik olarak birer parça eklemek yiyip, birazcık da şarap içerek Hz. İsa ile yani Allah ile ittihat edeceklerine, onunla kaynaşacaklarına inanmaktadırlar. Bu anlayışta da kendine göre bir mantık vardır. Netice olarak onlar da biz de Allah'a yaklaşmak istiyoruz. Gaye aynı ama yollarımız apayrıdır.

Sorular ve Cevapları

Soru: Hristiyanlıktaki teslis (üç ilah) meselesini biraz aydınlatır mısınız?

Cevap: İlk devirde, başlangıçta, teslis anlayışı yoktu. Hz. İsa'dan üç yüz sene sonra ortaya çıkmıştır bu inanç. Başlangıçta Hristiyanlar sadece Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna inanıyorlardı. Çünkü elimizdeki İncil'e göre, Hz. İsa'nın bizzat kendisi *Allah'ın Oğlu* olduğunu söylüyordu. *Allah'ın Oğlu* tabir olarak neyi ifade eder, o ayrı bir problemdir. Ancak bu tabir kullanılmıştır. Elimizdeki İncil'de, Hz. İsa'nın çarmıha gerilip öldürüldükten bir müddet sonra tekrar dirildiği ve havarilerine: *"Yeryüzüne, şarka, garba dağılınız. Getirdiğim dini Allah ve Oğlu'nun ve Ruh'u'l-Kudüs'ün adına tebliğ ediniz"* dediği belirtilmektedir. Hz. İsa'nın vefatından üç yüz sene sonradır ki, Hristiyanlar bu ifadeden, Allah, Oğlu ve Ruh'u'l-Kudüs üçlüsünün ilah oldukları hükmünü çıkarmışlardır. Gerçi yeni ortaya çıkan bu teslis anlayışına o devrin bütün Hristiyanları katılmadılar. Karşı çıkanlar arasında devrin büyük din bilginlerinden *Arius* da vardı. Arius ile beraber daha başka din bilginleri de bu görüşe karşı çıkmışlardı. Fakat teslisi kabul edenler Arius'u toplantıdan dışarıya çıkararak böyle bir kararı almayı başardılar ve teslisin ittifakla kabul edildiğini ilan ettiler. Bu şekilde ortaya çıkan teslis anlayışı aslında üç ilahın varlığı manasına da gelmez. Çünkü teslisi kabul edenler mevcut diğer Hristiyan inançlarını yeni duruma uydurmak için değiştirmiş değillerdi. Mesela, çarmıha gerilerek öldürülmesini müteakip Hz. İsa'nın yeniden hayat döndüğü, sonra tekrar göğe yükseldiği ve Allah'ın sağına oturduğu kabul edilecek olursa, Hz. İsa'nın Allah'ın gayrisi olduğunun kabul

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

edilmesi de aklen zorunlu olur. Bu çelişkiye rağmen o günden bugüne hala bu teslis inançlarını değiştirmediler. Bir taraftan teslisin “Bir İlah” manasına geldiğini söylerlerken, diğer taraftan Hz. İsa’nın Allah’ın sağına oturduğuna inanırlar. Her neyse, ne Hz. İsa ne de havariler zamanında görülmeyen bu teslis inancı Hz. İsa’dan üç yüz sene sonra ortaya çıkmıştır.

Soru: İki sualım var. Birisi Mecûsîlerin ateşi bulup ona tapmaları, diğeri Yahudilerin cumartesi günlerine ölümü göze alacak kadar nasıl bağlı kalacakları hakkında. Anladığım kadarıyla, ateşi ilk bulan Mecûsîler ona tapmaya başlamışlar.

-Bütün bunlar bir takım nazariyelerdir. Katiyet ifade etmezler. Nazariye olarak yazılmışlardır.

-Ben de öyle telakki ediyorum. Ancak, bir Müslüman olarak Hz. Adem’e bütün isimlerin öğretildiğine inandığımıza göre medeniyeti belli bir seviyeden başlatamaz mıyız?

Cevap: Hz. Adem zamanındaki kültür ve medeniyet seviyesinin ne olduğunu gösteren belgeler var mı? Hz. Adem’in eşyanın isimlerini bilmesinin hangi seviyeyi göstereceğini bilemiyoruz. Bu ayet-i kerimede zikri geçen isimleri ne şekilde bildiği hakkında benim henüz kati bir bilgim yoktur. Hz. Adem’in bu bilgisi eşyaya hükmedecek şekilde bir bilgi miydi, yoksa eşyayı tanıma şeklinde bir bilgi miydi bu hususu da bilmiyoruz. Aslında ben Mecûsîlerin ateşe tapmaları meselesi üzerinde ısrar etmiyorum, bir nazariyeden bahsediyorum.

-İkinci sualım de şu idi. Yahudiler dinlerine o kadar bağlı bir kavim olmadığına göre, nasıl oluyor da cumartesi günü düşmana karşı koymayarak helak olmayı göze alıyorlar?

Bugün bile İsrail’de cumartesi günü harp yapmanın haram olduğunu söylüyorlar. (Müdafaa harbi dışında) Yahudilerin isyankâr veya bazı emirlere lakayt davranmaları diğer bazılarının sıkı sıkıya bağlanmış olmalarına mani bir durum değildir. Bizde de vardır böyle durumlar. Genellikle Avrupa veya Amerika’ya giden Müslümanlar, hangi durumda olursa olsunlar, domuz eti yemezler. Fakat aynı şekilde haram olan şarap içmekten pek çekinmezler. Bu insanın tabiatındandır.

2. İSLAM’DA İBADET TARİHİ

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

Muhterem arkadaşlarım! Konuşmama başlarken sizlere Allah'ın selamını sunarım.

Daha önceden bugünle ilgili bir konu tespit etmemiştik. Bu itibarla geçen haftaki "İnsan Topluluklarında İbadet Tarihi" adlı seminerimizin bir devamı olarak "İslam'da İbadet Tarihi"ni incelemeyi uygun görüyoruz.

Geçen hafta yaptığımız seminerde, günümüzde mevcut bazı dinlerin ibadet tarihi ve ibadet şekilleri üzerinde durmuştuk; Mecusilik, Brahmanizm, Şintoizm, Yahudilik, Hristiyanlık v.s gibi. O incelememizden, ibadetin gayesi ile ilişkili bazı neticeler çıkarmamız mümkündür: Hangi dinde olursa olsun ibadette güdülen gayeler bellidir; bunların başında, yaratıcımıza şükretmek ve onu yüceltmek gelir. Her ne kadar dinlere göre yollar, metotlar değişse de bu gaye değişmemiştir. İkinci gaye yaratıcımıza itaat ve teslimiyetimizi göstermektir. Üçüncüsü kötülük ve günahlarımızdan dolayı ondan af dilemektir. Dördüncüsü de kişilere, zamana ve mekana göre değişen isteklerde bulunmaktır.

Allah'a hamd-ü sena ederken, ona teslimiyetimizi göstermek isterken bir çeşit güçlkle karşı karşıyayız: Allah'ı görememenin güçlüğü. Gerçi, Allah'ın varlığı inkarı gayri kabil bir hakikattir. O vacibü'l-vücuttur. Ama biz onu duyu organlarımızla tanıyamayız, göremeyiz. Bu nedenle, bütün dinlerde, çok eskiden beri insanlar onu tanımada iki yol tutmuşlardır: ya yaptıkları bir takım putlarla onu önlerinde temsil etmek istemişler, ya da bu putlarla onun sıfatlarını göstermek istemişlerdir. Bu putlar çeşitli sanatkarlar tarafından yapıldıkları için değişik yer ve zamanlarda şekil farklılıkları gösterirler. İnsanların zihni kapasite ve kabiliyetleri geliştikçe bu "put" anlayışının yerini giderek mücerret bir "Allah" anlayışına bıraktığı söylenebilir. Geçen derste belirttiğimiz put anlayışı, Mecusilerde, Brahmanlarda ve diğerlerinde görüldüğü halde Yahudi ve Hristiyanlarda görülmemektedir. Gerçi, bugün bazı Hristiyan mezheplerinde hala "put" mefhumu var, bazılarında da yoktur. Mesela bazı Katolik kiliselerinde putlar bulunduğu halde diğer bazı Katolik kiliselerinde hiç put görülmez. Paris'teki bazı Katolik Kilislerinde görüldüğü gibi.

Hristiyanlıkta "put" mefhumunun hakikaten tuhaf bir geçmişi vardır. Aslında, diyebiliriz ki, Hristiyanlık yeni bir din değildir; Yahudiliğin bir devamıdır. Zira Hz. İsa elimizdeki İncil'e göre, "Tevrat'ı ilga etmek, yürürlükten kaldırmak için gelmedim" demiştir. Nitekim ne Hz. İsa'nın yaşadığı devirde ve ne

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

de havariler zamanında Hristiyanlar puta ibadet etmemişlerdir. Daha sonraki asırlarda Hristiyan velileri ve diğer büyükler için heykellerin yapılmaya başlandığı görülür. İslam dini gelip putperestliğe hücum etmeye başlayınca, bu defa, özellikle Yunanlılar, İslam'ın bu hücumundan etkilendiler. Çünkü Yunanlılar Müslümanların yan komşularındandı. İslam'ın put mefhumunu şiddetle reddetmesinden etkilenen Yunanlılarda eski putları yıkma hareketi başladı. Bu harekete "ikonaklas", (putları kırma) hareketi adı verilmiştir. Bizanslılarda bu put kırma hareketi başlayınca Bizans Patriarşlığı ile Roma Papalığı arasında bir çatışma baş gösterdi. Her birisi kendisinin Hristiyan aleminin lideri olduğunu iddia etti. Bu yüzden, bir taraf bir şey söyler veya yaparsa diğer taraf bunu derhal reddediyordu. Bu problemin halli için Konstantiniyye (İstanbul)'da toplanan konsil putlara ihtiyaç bulunmadığına dair bir karar aldı. Buna çok kızan Papa Piron ve Roma Papalığında toplanan papazlar Bizanslı papazların aksine bir karar aldılar. Bu kararda, "putlar ümmi (cahil) Hristiyanların kitabıdır" deniliyordu. Eğer bir Hristiyan alim ise İncil'i okuyup ondan istifade edebilecek; ümmi ise ancak bu putlardan, kitaptan okur gibi, yararlanacaktır. İşte böylece Roma'da alınan bir kararla Katolikler putlarını devam ettirirlerken Bizans'ta bulunan Yunanlı Ortodokslar da putlarını kırdılar. Bu meselenin tarihi detaylarına girmek istemiyorum. Başlangıçta ibadet için mabetlerinde bu türlü putların bulunmadığına, bunun daha sonraları sadece ziynet kabilinden mabetlerine sokulmuş olduğuna işaret etmekle yetineceğim. Roma toplantısında karardan da anlaşılacağı gibi, gaye, bu putların temsil ettikleri bazı azizlerin hayatlarından yararlanmaktır. Bugün bile put mefhumuna karşı bir hareket devam etmektedir. Daha önce de değindiğim gibi, bazı kiliselerde hiç put, hatta Hz. İsa'nın portresi bile bulundurulmamaktadır.

İmdi gelelim Müslümanlardaki ibadet şekillerine: Mecusilerde ateşe tapmanın gayesi, daha önce gördüğümüz gibi, Allah'ı yüceltmektir. Yani yaratıkları arasından en güçlü yaratığı olan ateşe taparak Allah'a sena etmektir. Bu ise, Allah'a vasıtalı olarak sena etmek demektir. Böylece, "Sen ne büyük ressamısın" demek yerine, "Bu ne güzel resimdir." denilmiş oluyor. "bu ne güçlü bir yaratıktır" diyerek ateşe tapmanın manası da, bilvasıta, "Bu yaratığın yaratıcısı en güçlüdür." demektir. Aynı şekilde, Brahmanlar sığra tapıyorlarsa bununla, insan için çok faydalı olan bir varlığa ibadet ediyorlar ve böylece

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

vasıtalı olarak Allah'a tapıyorlar demektir. Müslümanlara gelince, onlar ibadetlerinde bazı hareketler ve kelimeler kullanırlar. Mesela Allah'a sena ederken Fatiha Suresi'ni okurlar. Fatiha Suresi'nde Allah'ın en güzel isimleri, sıfatları geçer. Bunlar insanlar için çok faydalı kelimelerdir. Bu senada insanlara faydalı kelimelerden bazıları Allah'ın "Rahman", Rahim" gibi sıfatlarıdır. Bu kelimeleri söylerken insan, İşlediği günahlarını; Allah'ın emirlerine göre hareket etmediği için cezayı hak ettiğini itiraf eder ve ona "Rahmet" sıfatı vasıtasıyla yalvarır. Bu duasında sadece bu dünyasını değil, "maliki yevmi'd-din" (ceza gününün sahibi) diyerek ahiretini de düşünür. Aynı surede, devamla, Allah'a teslimiyetini bildiriyor: "İyyake na'büdü" (yalnızca sana ibadet eder); arkasından Allah'a karşı gösterdiği teslimiyetinde ve yaptığı bütün iyi işlerinde onun yardımını olmadan muvaffak olamayacağını itiraf ediyor ve ondan yardım diliyor. "ve iyyake neste'in" (ve yalnız senden yardım dileriz). Müteakip ayetlerde de yine kendisi için faydalı bazı isteklerde bulunuyor. Netice olarak görülüyor ki, bir Müslüman'ın Allah'ı temsil eden putlara ihtiyacı yoktur. Zira, Allah'ın varlığıyla ilgili mücerret fikri kendisine kafi geliyor. O şöyle düşünüyor: Allah vardır; görüp görmemem hiç de önemli değildir. Böylece, kendi içine dönerek kendisine görünmeyen bir Allah'ın varlığına mücerret fikriyle inanıyor.

Bütün bu izahlardan sonra diyebiliriz ki, çeşitli dinlerde gördüğümüz Allah'ı sena ve ona ibadet etme İslam'da da vardır. Fakat bunlar İslam'da mücerret yolla yapılır; Fatiha Suresi vasıtasıyla yapılan ibadet gibi. Fatiha Suresi ile Hz. İsa'nın Allah'ı sena etme konusunda Hristiyanlara öğrettiklerini karşılaştırmada bir sakınca görmüyorum. Elimizdeki İncil'e göre, Hz. İsa bir gün etrafındakilere Yahudilere hitaben: "Siz ibadetlerinizde hiçbir faydası olmayan uzun uzun bazı kelimeler kullanıyorsunuz. Aslında bunlar önemli olmayan sözcüklerdir. Kullandığınız bu kelimelerin manaları da yoktur. Bunların yerine şu duayı yapınız." diyerek onlara yeni bir dua öğretmiştir. Bu duayı bugün bütün Hristiyanlar, hangi mezhebe mensup olurlarsa olsunlar, Pazar günü ibadetlerinde, dünyanın bütün kiliselerinde okurlar. Hristiyanlar bu dualarına, "Rabbın duası" adını vermişlerdir. Çünkü onların inancına göre Hz. İsa ilahtır; İlahın öğrettiği dua da İlahi Dua (ed-Duaü'r-Rabbani) olur. Diğer bir adı da "babamız" duasıdır. Çünkü bu dua, "Ey göklerdeki Babamız!" sözüyle başlar. Bu duanın ilk kelimelerine bakarak hemen bir eleştirme yapmamız gerekmez. Bu

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

ifadelerdeki sıfatı (Alemlerin Rabbi) Müslümanlar da kullanır. Ancak Hristiyanlar “Allah” için “Baba” kelimesini kullandıkları halde Müslümanlar bu kelimeyi kullanmazlar. Tafsilata geçmeden önce, Hristiyanların “Baba” kelimesini niçin ve hangi manada kullandıklarına değinmemiz gerekir. Elimizdeki İncil’de Hz. İsa’nın, her zaman değil bazen, kendisi için “Allah’ın Oğlu” tabirini kullandığını görüyoruz. Fakat bu kelime İncil’in tercüme edildiği asli dili olan Yunancada “Oğul” değil “çocuk” manasına gelmektedir. Mesela, bu kelimeyi Yunanca aslından Fransızcaya tercüme edecek olursak “fils” (oğul) değil “garçon” (erkek çocuk) kelimesiyle tercüme etmemiz gerekir. Her iki kelime de bazen küçüklere sevgi ifade etmek için aynı manada kullanılabilirler. Bu mana ile ırsi manadaki oğul aynı şey değildir. İngilizcede de aynı kelimenin karşılığı “boy” (erkek çocuk) olarak tercüme edilir. Her halükarda Hz. İsa, “Ben Allah’ın oğluyum” sözünü kullanmıştır. Benim İncil’i anlayışıma göre, bu tabirin ne manada kullanıldığını, en azından iki üç yerde, Hz. İsa’nın bizzat kendisi tefsir etmiştir. Mesela, O İncil’in bir yerinde şöyle diyor: “İnsanları affedenler Allah’ın oğulları olurlar.” Bu şu demektir: “Ben affedici olarak Allah’ın oğluyum; o halde siz de affedin de Allah’ın oğlu olun.” Bir başka yerde de şöyle diyor: “Dünyada sulhü gerçekleştiren o mübarek insanlar Allah’ın oğulları olurlar.” Özellikle bu ikinci sözü çok önemlidir. Çünkü, dünyada sulhü hakim kılan insanlar tebrik ediliyor. Bu manada, benim anlayışıma göre, Hz. İsa: “Müslümanlar Allah’ın oğullarıdır.” demiş olur. Niçin böyle demiş olsun? Çünkü, bildiğiniz gibi, bir hadisinde Hz. Peygamber (s.a.s.) Müslümanı “Müslümanların elinden ve dilinden emin oldukları kimse” olarak tarif etmiştir. Yani, Müslüman herkese barış getiren kimsedir. Hz. İsa, “Dünyaya sulh ve huzur getiren insanlar mübarek insanlardır” dediğine göre, bu sözle ancak Müslümanlar kastedilebilir. “Bu (nevi) insanlar Allah’ın oğullarıdır” sözü üzerinde düşünmemiz gerekir.

Hristiyanların bu “Rab Duası” dedikleri duanın başındaki, “Babamız göklerde; bütün kainat onun mülküdür; o ezelidir” vs gibi kelimelerden sonra: “Ey Babamız! Bugünkü ekmeğimizi ver” deniliyor. Bu ifadeden kastedilen, benim anladığıma göre, “İlahi hazineden rızkımız ver.” demek olsa gerektir. Her şey Allah’tandır. Rızk da ondandır. Öyleyse rızk, rızkı verenden istenir. Bu sözden ancak böyle bir mana anlaşılabilir. Bu maksat bundan daha

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

güzel bir ifade şekliyle söylenebilirdi: “Bugünkü rızığımızı ver.” demek yerine, Kur’an-ı Kerim’deki gibi, “Ey rabbimiz! Bize dünya hayatımızda da ahiret hayatımızda da iyilikler ver.” denilebilirdi. Dua olarak bu sonuncusu birincisinden daha şümüllü ve muhtevası daha zengin bir duadır.

Bu Rab Duasının biraz sonlarına doğru oldukça garip bir başka ifade daha görüyoruz: “Ben nasıl başkalarını affediyorsam sen de beni affet.” Müslümanlar böyle bir ifade kullanmazlar. Çünkü başkalarını affederken, bu basit iyilikten dolayı, nasıl olur da Allah katında affedilme hakkımız olduğunu iddia edebiliriz? Bu, bizim yaptığımız işlerle Allah’ın işleri arasında bir değer orantısı kurmak olmaz mı?

Her neyse, belirttiğimiz gibi, bütün dinlerde bir takım dualar vardır. Ancak Kur’an’ın Müslümanlara Fatiha Suresinde öğrettiği dua duaların en güzeli, en iyisi ve en faydalısıdır. Daha önce, Yahudilerin ibadetlerinin Tevrat okumaktan ibaret olduğunu, hahamın etrafında toplanarak sadece Tevrat okuyup bu şekilde ibadetlerini ifa ettiklerini belirtmiştim. Ayrıca, Tevrat’a “Allah Kelamı” adını verdiklerine de temas etmiştim. Bu ıstılahın manasını da açıklamıştım. İnsan Allah’ı göremediği için, bu manada kör bir mahluktur. Ama bu kör, sevgiliye, Allah’a gitmeyi de arzu ediyor. Böyle bir köre gitmek istediği yer ancak “Kelam”la, sözle gösterilebilir: Doğru yürü, sonra sağa, daha sonra sola dön, v.s.” gibi sözlerle gitmek istediği yer tarif edilebilir. Müslümanlar da Kur’an-ı Kerim’e bu manada “Allah Kelamı” derler ve ibadetlerinde Fatiha Suresi yanında diğer surelerden de okurlar. Müslümanların namazları, ibadet şekli yönünden, Allah’a götüren yol manasında Mecusilerin de, Brahmanların da, Yahudilerin de ibadetlerini câmidir; onda yolların, şekillerin hepsi vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hristiyanlık Yahudiliğin devamıdır; İbadetlerinde İncil okurlar ve onlar da İncil’e “Allah Kelamı” derler. Fakat Hristiyanlarda bunun dışında bir fazlalık vardır. Bu fazlalık da, daha önce temas ettiğimiz “Allah’ta birleşme” (communion)dir. Bu ittihadı, birleşmeyi temsil eden bir de sembol kullanıyorlar. Küçük bir parça ekmek yiyor ve birkaç damla da şarap içiyorlar. Bunları Hz. İsa’nın “Son Akşam yemeği”nin hatırası olarak yapıyorlar. Çünkü onlara göre Hz. İsa son akşam yemeği esnasında etrafında bulunan havarilerine bir parça ekmek vererek, “bunu yeyiniz, bu benim etimdir” demiş ve arkasından elindeki bir tası uzatarak, “bunu da içiniz, bu benim

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

kanımdır” diye ilave etmiştir. İşte bu Son Akşam Yemeği hatırasını tazim için Hristiyanlar bugüne kadar ibadetlerini müteakip bir parça ekmek ve birkaç damla şarap içe gelmişlerdir. Bu hareketleri yaparken Hz. İsa ile, yani Allah’la birleştiklerine inanıyorlar. Yani ekmeği yemekle, Hz. İsa’nın vücudu bizim vücudumuz; şarap içmekle de Hz. İsa’nın kanı bizim kanımız oldu” demek istiyorlar. İşte bunlar, Allah’a yaklaşmak için bir takım maddi sembollerdir. Böyle semboller İslam’da da vardır. Ama bunlar daha başka yollarla, mücerret yollarla yapılır. Gördük ki Hristiyanlar Allah’a yaklaşmak için ekmek yiyor, şarap içiyorlar. Müslümanlar ise Allah’a yaklaşmak için “et-tahıyyatü”yü okurlar. Tahıyyat Hz. Peygamber’in miracından bir hatıradır. Hz. Peygamber dünyadan göğe yükseldiği, huzur-u ilahiye ulaştığı, yaklaşabileceği en yakın yere kadar vardığı sırada ne yaptı? “Et-tahıyyatü lillahi” dedi. Bunun manası “Rabbimi selamlıyorum”dur. Niçin yaptı bunu? İnsan toplumlarında iki arkadaş karşılaştıkları zaman selamlaşırlar. Önce biri selam verir, sonra diğeri cevap olarak selamı iade eder. Bu durum insan toplumlarında iyi bilinen bir harekettir. Miraç hadisesinde de Hz. Peygamber’in bu selamına Cenab-ı Hak “es-selami aleyke...” şeklinde cevap vermiştir. Burada Hz. Peygamber’in büyüklüğüne ve ümmetine olan şefkatine de şahit oluyoruz. Allah’ın bu cevabıyla, iade ettiği selamıyla iktifa edeceği yerde bununla yetinmeyerek ikinci defa konuşmuş ve “es-selamu aleyna ve ala ibadillahi’s-salihin” diyerek bizleri de unutmayıp Allah’ın selamına erişmemizi dilemiştir. İşte Müslümanlar bu mücerret remzi (sembolü) tahıyyatı Allah’a yaklaşma arzularını belirtmek için kullanırlar.

Bir Müslüman namazını kılarken Fatihayı okuyup rüku ve sücutlarını tamamladıktan sonra kendi içinde, mücerret bir şekilde, ibadetini yaptığını, Allah’ın huzuruna gitmeye layık olduğunu düşündüğü sırada kendisini Allah’ın karşısında hisseder; tam bu anda da “tahıyyatü” okumaya başlar. Bu geniş izahlardan sonra görüyoruz ki, Müslümanların namazları (dua) sair dinlerde mevcut bütün dua şekillerinin hepsini kapsayan bir duadır, ibadettir. Sadece beşeri dinlerde mevcut bütün ibadet şekillerini kapsamakla kalmadığını, kainattaki bütün ibadet şekillerini de kapsadığını söyleyebilirim. Birgün Kur’an-ı Kerim okurken şu ayet-i kerimedeki bazı hususlar dikkatimi çekti: “Ey rasulüm!

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

Görmedin mi ki, gökte olanlar, yerdekiler, havada kanatlarını çırparak uçan kuşlar, gerçekte hep Allah'ı tesbih ediyorlar.”²

Bu ayet-i kerimede, yerde, gökte ne varsa; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, taşlar, ağaçlar, kuşlar ve bütün yaratıkların Allah'a ibadet ettikleri bildiriliyor. “Bütün bu varlıklar ibadetlerini ne şekilde yapıyorlar acaba” diye kendi kendime sordum. Doğrusunu Allah bilir ama benim aklıma şöyle bir izah tarzı geldi: İbadetin manası kulun (köle) yaptığı iştir; efendisinin ve mabudunun emirleri doğrultusunda yaptığı iş. Efendi kuluna (kölesine) bir şey emreder kul da onu ifa ederse, yaptığı bu iş ibadettir. Efendinin emirleri kullarına göre değişebilir. Şu kuluna şu işi yapmasını emrederken bir diğerine başka bir emir verebilir. Bu emirler kulların özelliklerine göre değişen emirler olabilir. Hatta, efendi bir kuluna, “hareket etmeden olduğun yerde dur” diyebilir. Bu sükun da onun ibadetidir. Bu açıdan bakacak olursak kainattaki bütün varlıkların üç gruba ayrıldıklarını görürüz: Camid (cansız) varlıklar, bitkiler ve hayvanlar. Camidlerden, örnek olarak, dağlara bakalım; çünkü dağlar, kelime olarak, ayette de geçmektedir. Allah, dağlara dikilmelerini, hareket etmeden durmalarını emretmiştir. Öyleyse, dağların ibadeti hareket etmeden dikilip durmalarıdır. Kur'an-ı Krim'de bizlere de: “...ve Allah2a itaat ederek namaza durun”³ deniliyor. Görülüyor ki, Müslümanların namazında cemadatın (hareketsiz, cansız varlıkların) ibadetleri de mündemiçtir. İkinci grup varlıklar hayvanlardır. Etrafımızdaki hayvanlara bakarsak, uçanını da yerde yürüyeni de, eğilmiş vaziyette, yani rüku halinde görürüz. Öyleyse, Kur'an'ın: “...ve rüku edenlerle rüku edin”⁴ emriyle Müslümanların namazlarına hayvanların ibadet şekli de girmiştir.

Üçüncü grup varlıklar bitkilerdir. Bildiğiniz gibi, bitkilerin ağızları kökleridir. Gıdalarını kökleriyle alırlar. Bu durum onların hep secde halinde bulunduklarını ifade eder. Cenab-ı Hak bizlere: “secde ediniz”⁵ diye emrettiğine göre bitkilerin ibadet şekilleri de namaz ibadetimizde yer almış bulunuyor. Dikkati çeken bir husus da, Kur'an-ı Kerim'in en az bir ayetinde kuşlar hakkında namaz kelimesinin geçmesidir: “...Bunların her biri duasını da tesbihini de

² Nur, 24/41.

³ Bakara, 2/238.

⁴ Bakara, 2/43.

⁵ Hac, 22/77.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

bilmiştir.”⁶ Kainattaki bütün varlıkların ibadetleri Müslümanların namazlarında mündemiçtir derken bunu yukarıdaki ayetlerden çıkardım. Daha başka varlıkların ibadetlerine işaret eden diğer bazı ayetler de vardır. Mesela bir ayet-i Kerime’de gölgenin Allah’a secde ettiği, güneşe göre kısalıp uzamasının onun ibadet şekli olduğu beyan ediliyor. Namaz kılarken kıyam halinde boyumuz uzun, secde halinde ve otururken kısadır. Böylece, gölgenin ibadet şekli de görülür namazda. Kur’an-ı Kerim, güneş, ay ve yıldızların da Allah’a ibadet ettiğini haber veriyor. Onların ibadet şekilleri devamlı doğup batmaları ve kendi mihver ve yörüngelerinde sapmadan dönmeleri olsa gerektir. Aynı şekilde, bir Müslüman namaz kılarken, rekât sayısı namaza göre değişse de, her rekatta devamlı olarak aynı hareketleri yapar. Yine Kur’an-ı Kerim’in bildirdiğine göre, suyun yaratılış gayesi temizliği sağlamaktır: “...ve üzerinize gökten bir yağmur yağdırıyordu ki bununla sizi temizlesin”⁷ böylece her Müslüman abdest alırken suyun yaptığı ibadeti de yapmış oluyor. Çünkü, suyun ibadeti temizlemektir. Biz de abdest alırken temizlik yaptığımıza göre aynı ibadeti yapıyoruz demektir. Abdest alırken niçin tahsisen bazı organlarımızı yıkıyoruz da diğerlerini yıkamıyoruz? Bu nokta üzerinde de düşündüm. Aklıma gelen bir izah tarzını sizlere arz ediyorum: Eğer bir cisim pis (necis) ise onu su ile yıkarız, temizlenir. Bu temizliğin bir sembolüdür. Öyleyse günahlarla manen kirlenen azaları yıkamalıyız. Abdest alırken önce ellerimizi yıkıyoruz. Çünkü, başkalarına haksız yere ellerimizle vurur, elimizle haksız şeyler yazar ve daha birçok günahı ellerimizle işleyebiliriz. Bu vazgeçme ve tevbe etme isteğimizin bir sembolüdür. Bundan sonra ağızımızı yıkıyoruz. Çünkü, bize ikramı ağızımızla yiyor, ağızımızla kötü ve haksız sözler söylüyoruz. Ağız yıkamak demek, onunla işlenen günahlardan tövbe etmeyi istemektir. Aynı şekilde burnumuzla haram olan bazı şeyleri koklayabiliriz. Onu yıkarken onunla işlediğimiz kötülüklerden dolayı Allah’tan af dilemek istiyoruz. Arkasından yüzümüzü yıkıyoruz, gözler de bu yüze dahildir. Yüz tesir etme vasıtasıdır. Mesela, bir amir yanınıza gelir, size bir iş yapmanızı söylerse, bu iş istemediğiniz kötü, haram bir iş olsa da, onun orada bulunması ve yüzünün ifadesi sizi o işi yapmaya zorlayabilir. Gözlerimizle harama bakar, günahlar irtikab edebiliriz. Biz yüzümüzü ve gözümüzü

⁶ Nur, 24/41.

⁷ Enfal, 8/11.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.9-30

günahlardan temizleme anlamında yıkıyoruz. Müteakiben ellerimizi dirseklerimize kadar yıkıyoruz. Çünkü bu kollarla da zulmedebilir ve birçok günah işleyebiliriz. Başımızı meshediyoruz. Çünkü onunla kötülükler düşünebiliriz.. Aynı şekilde, kulaklarımızla kötü sözler işitebiliriz, ayaklarımızla haram işlemeye gidebiliriz. Bu nedenle onları da yıkıyoruz. Görülüyor ki, bir sembol olarak abdestin manası, geçmişte yaptığımız günahlardan tövbe ve gelecekte aynı kötülükleri işlememe azmimizdir. Böylece diyebiliriz ki, biz bütün günahları, abdestte yıkamış olduğumuz bu organlarımızla işliyoruz. Allah bir lütuf olarak, bizden her namaz için gusül yapmamızı, bütün vücudumuzu yıkamamızı istememiştir. Bazı hallerde veya haftada bir gusül almamızın sembolik manası, abdestte olduğu gibi, geçmişte işlediğimiz günahlardan dolayı tövbe etmek ve bir daha işlemeye azmetmektir.

İmdi, Müslümanlardaki ibadeti diğer dinlerdekiyle ve kainattaki mevcut bütün ibadetlerle karşılaştıracak olursak, Müslümanların namaz ibadetlerinin onlardan daha iyi ve de hepsine şamil olduğunu görürüz. Böyle olması da gerekirdi. Çünkü, insan Allah'ın halifesidir, yeryüzündeki vekilidir. Bu nedenle onun yaptığı ibadetin kainatta görülen bütün ibadetlerden daha yüksek ve daha kıymetli olması zorunludur. Aynı şekilde İslam Dini dinlerin en sonuncusu olması hasebiyle, İslam ibadetinin de geçmiş dinlerdeki ibadetlerden daha mükemmel ve daha güzel olması zaruridir.